

Makalenin Geliş Tarihi: 11.12.2020

1. Hakem Rapor Tarihi: 20.12.2020

2. Hakem Rapor Tarihi: 25.12.2020

Kabul Tarihi: 08.01.2021

MEDİNE VESİKASI: “ÖTEKİ”NE TAHAMMÜL MÜ HOŞGÖRÜ MÜ? (Araştırma Makalesi)

Yılmaz CEYLAN (*)

Öz

Medine Vesikası İslam dünyasında birlikte yaşama kültürüne ve gayrimüslimlerle olan ilişkilere temel oluşturan önemli bir sözleşme hüviyetindedir. Medine Vesikası bir devlet çatısı altında yaşayan gayrimüslimlerin ve onların haklarının nasıl belirleneceği ve onlara karşı Müslümanların nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini belirten ve bizzat Hz. Peygamber önderliğinde gerçekleştirilen önemli bir antlaşmadır. Günümüzde bile azınlıkların belirlenmesi ve onlara verilmesi gereken haklar noktasında ciddi problemler ve tartışmalar vardır. İslam’ın azınlıkları belirleme şekli ve onlara tanınacak haklar konusunda muhtelif fikirler olsa da Peygamber’in bizzat ortaya koyduğu bir sünnetin olması bu bağlamda tartışmaları az da olsa minimize edebilmektedir. Ancak tartışmaların merkezinde “öteki”lere tanınan hakkın bir geçiciliği ve kendinden ödün vermeyi ifade eden tahammül çerçevesinde mi yoksa karşı tarafa saygı içerisinde onu normal gören hoşgörü çerçevesinde mi değerlendirileceği yatmaktadır. İçinde yaşadığımız dünyada azınlıklar üzerinden yapılan tartışmaların ve onlara tanınacak hakların da bu çerçevede tartışıldığı söylenebilir. Bu türden tartışmalara İslam dininin geleneklerinde aranan alternatiflerin birisinin Medine Vesikası olduğu söylenebilir. Bu tartışmalara dini alanın seküler alana olan katkısı olarak bakılabilir. Bu çalışmada birlikte yaşama kültürü bağlamında Medine Vesikasının gayrimüslimlere tanıdığı haklarının tahammül mü yoksa hoşgörü çerçevesinde mi değerlendirilebileceği tartışılmıştır. Çalışmanın sonucunda İslam dünyasının birlikte yaşama tecrübesi Medine Vesikası üzerinden değerlendirilmiş ve günümüze dair bazı tartışmalara katkı sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medine, Vesika, Medine Vesikası, Tahammül, Hoşgörü, Öteki.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı, (e-posta: y.ceylan@alparslan.edu.tr).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4643-3461>

Madinah Document: Is it Tahammül or Hoşgörü to the “Other”?

Abstract

Madinah document is an important contract that forms the basis of the relations with the first and non-Muslims in the name of the culture of living together in the Islamic World. Madinah Document stated how to determine the rights of non-Muslims living under a state and their rights and how Muslims should take a stance against them. It is a draft accepted by the Prophet. Even today, there are serious problems and controversies about the rights that minorities should be determined and given. Although the way Islam determines minorities and the rights to be granted to them are various ideas, the fact that the prophet has a tradition can minimize the debate in this context. However, at the center of the discussion is the question of whether the right granted to the “others” will be evaluated within the framework of a temporary and self-sacrifice framework, or a tolerance that regards it as normal in respect of the other part. In this study, it is discussed whether the rights given to the non-Muslims in the context of coexistence can be evaluated within the framework of “tahammül” or tolerance. As a result of the study, the experience of the Islamic World living together has been evaluated through Madinah Document and it has been tried to contribute to some discussion about today.

Keywords: Madinah, Document, Madinah Document, Tolerance, Other.

“Madem hiçbir insanın, benzeri üstünde doğal bir yetkisi yoktur ve madem kaba güç bir hak yaratmaz, öyleyse insanlar arasındaki her çeşit haklı otoritenin temeli olarak, kala kala yalnız **sözleşmeler** kalıyor.” (Rousseau, 2006, s. 7).

1. Giriş

Medine Vesikasına öncülük eden olayın Mekke'den Medine'ye göç olduğu gerçeği aşikârdır. Kendi şehirlerinde inançları nedeniyle yaşam hakkı tanınmayan azınlıkta olan Müslümanlar, inançlarıyla birlikte yaşayabilmenin yolunu Allah'ın başka arzlarında aramışlardır (4/Nisa/97). Medine şehri Müslümanların inançlarıyla ve bu anlamda kimlikleriyle var oldukları ilk şehir olma hüviyetine sahiptir. Bu anlamda Medine, İslam dinin yayılması, ilk İslam devletinin kurulması ve İslam toplumunun ilk kurumsallaştığı yer olması hasebiyle İslam tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Medine şehri Yahudiler, Arap müşrikleri az da olsa Hristiyanlar gibi farklı inanç gruplarının yaşadığı bir şehirdir. Ancak diğer Arap şehirlerinde olduğu gibi kabilecilik Medine'de de inancın önüne geçmiş durumdaydı. Hz. Peygamber önderliğinde şehirde kendilerine yer bulmaya çalışan Müslümanların ortaya koyacakları tavır İslam'ın şehirle, ötekiyle yüzleşmesinin ilk adımları olacaktır. Bu örneklik tarihe şahitlik etmesi açısından önemli bir husus olup bunun sosyal sonuçlarının hala geçerli olduğu söylenebilir.

Burada şehir üzerinde özellikle durulması gerekebilir. Çünkü şehir birlikte yaşamayı ve sistemliliği beraberinde getirmektedir. Bedevilik ya da göçebe hayatı doğası gereği çeşitlilik noktasında homojen özellikler sergilemeye daha meyyaldır. Tarihte yerleşik hayat, tarım ve şehirleşme birlikte anılan olgulardır denebilir. Aynı toprakları ve aynı yönetim idaresini birlikte paylaşmanın da şehirle birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Aslında ortak paylaşım, birlikte yaşam, ortak egemenlik ve iş birliği şehirleşebilmenin, medeni ve uygar olmanın da öncüllerinden sayılabilir. İslam'ın Medine Şehir Devletiyle birlikte yaşama geçtiği ya da Medine şehrinin İslam ile birlikte şehir devleti özelliğine büründüğü söylenebilir.

Şehirleşmeyi modern dönemin önemli devrimlerden saymak mümkündür. Çünkü yakın zamana kadar toplumun nerdeyse yüzde doksanı tarım toplumu olup kırsalda yaşarken pek çok etkenle şu an için bu durum neredeyse tam tersine dönmüştür. Modern dönem kendi değer ve tutumlarıyla geleneğe bir başkaldırı diye okunmuş, kendi ürettikleriyle yeni arayışlara zemin hazırlamıştır. Ancak modern paradigma da kendi için pek çok soruna kaynaklık etmiş ve bunlara çeşitli çözüm önerileri sunmuştur. Bütün dünyada ötekiler üzerinden oluşan eşitsizlik, adaletsizlik ve sömürü düzeni hala mevcuttur ve bunların geçmişle karşılaştırıldığında daha da görünür olduğu söylenebilir. Ancak her ideoloji, teori ve bunların temsilcileri bu sıkıntıların giderilmesi adına adalet, özgürlük ve eşitlik sloganlarıyla işe başlamış ama süreç umulduğu gibi sonuçlanmamıştır. İyi hayat, adil bir düzen ve istikrarlı barış istenci daha iyileri bahane gösterilerek ya ileriki tarihlere ertelenmiş ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Egemenlerin koydukları kanunlarla azınlıkların hakkını aramak hep bir sonraki projenin umudu olmaya devam etmiştir. Günümüz dünyasında da bireyler, gruplar ve toplumlar bağlamında ortaya çıkan hak ihlalleri tarihte yaşanmış başarılı bir arada yaşama uygulamalarını gündeme getirebilmektedir. Bunlardan birinin de İslam'ın geçmiş örneklerine bakarak, oradan çareler aramak ve çözüm üretmek gereksinimi olduğu söylenebilir. Medine Vesikası aslında çoğunlukla bu arayışın bir neticesi olarak gündeme gelmiştir. Özellikle 1980 sonrası yükselişe geçen İslami değerler, küreselleşen dünyanın açmazlarına alternatif, siyasi ve toplumsal düzen arayışı olarak gündeme getirilmiştir. Bu husus küreselleşmeye aykırı bir durum gibi gözükse de küreselleşme süreci bütün kültürleri bir potada eritmeye çalışırken, bir yandan da yerel kültür ve kimliklerin kendilikleriyle ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Özgürlük, demokrasi, birlikte yaşama, sivil toplum, çok hukukluluk gibi kavramlar İslam dünyasında tartışılırken İslam'ın "öz"ünden kaynak arayanlar için Medine Vesikası önemli bir mesnet olmuştur. Bu çalışmada asıl amaç, Medine Vesikası bağlamında İslam'ın ötekilere tanıdığı hakların tahammül kavramı çerçevesinde mi yoksa hoşgörü kavramı içinde mi tartışılabileceğini irdelemektir. Burada bir anakronizme düşme tehlikesi hep vardır. Çalışmada mümkün oldukça bundan kaçınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Medine Vesikası çerçevesince İslam dünyasına ve ötekilerine sosyolojik bir bakış açısıyla bakılmış olacaktır. Bunun nedeni Batı dünyasında olduğu gibi İslam dünyasında da bir azınlık problemi ve bu bağlamda ortaya çıkan haklar mevzusundan bahsetmek mümkündür. Bu durumda İslam'ın azınlık tartışmalarının ve haklar mevzusunun günümüz

kavramları çerçevesince değerlendirilmesi yapılmış olacaktır. Bunun yanı sıra, “dinsel hoşgörü, etnik-kültürel farklılıklar için de bir model olarak görülebilir mi?” sorusunun cevabı aranmış olacaktır.

2. Araştırma Etiği

Araştırmada etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. Araştırma etiğine uygun olarak atıfların gösterilmesi üzerinde titizlikle durulmuştur. Ayrıca araştırmanın benzerlik oranı incelenmiş ve ortaya çıkan eşleşme kabul edilebilir sınırlar içinde bulunmuştur.

3. Medine Vesikası

On üç yıllık sıkıntılı Mekke döneminden sonra Müslümanların yeni yer arayışları bağlamında Yesrib'e hicretleri neticesinde Yesrib'de hem Yesrib'in mukimleri (Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Araplar ve Beni Kaynuka, Beni Nadir ve Beni Kureyza Yahudileri) hem de Müslümanlar için artık yeni bir toplumsal gerçeklik söz konusu olmuştur. Kabilecilik neticesinde pek çok ayrılmaya yüz tutmuş şehir, Müslümanların da gelmesiyle çok çeşitli bir toplumsallıkla karşı karşıya kalmıştır. Artık oluşmuş olan çeşitliliğin intibakı ya da eskilerin yeni olanlara tahammülü bağlamında farklı bir sistematığe ihtiyaç duyulmuştur. Müslümanların lideri konumundaki Hz. Peygamber, aynı şehirde farklı grupların birlikte yaşayabilmelerinin yollarını aramaya girişmiş ve bu bağlamda tarafların da katılımıyla herkesin aynı şehri paylaştığı istikrarlı bir barışı öngören metin üzerinde bütün katılımcıları buluşturma başarısını sağlamıştır. Bu metin, Türkçe literatürde Medine Vesikası, Medine sözleşmesi ve Medine anayasası şeklinde karşılık bulmuştur (Özkan, 2016). Medine Vesikasının Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler arasında zamanı noktasında ihtilaf olsa da Müslümanlarla olan kısmın hicretten sonra, Yahudilerle olan kısmın ise Bedir Gazvesinden sonra yapılmış, Medine'de birlikte yaşamayı öngören akit ya da sözleşme olduğu genel kabuldür. Orijinal metninde kitap ve sahife (madde 1) olarak geçen sözleşme, kaynaklarda ise muvâdaa ve muâhede gibi isimlerle anılmıştır (Özkan, 2016). Vesika hadis kaynaklarında olmasa da siyer ve İslam tarihi gibi klasik kaynaklarda tam metin olarak yer almaktadır. Ancak Vesikanın yakın zamanda görünür olması oryantalistlerin ve Muhammed Hamidullah'ın tenkitli neşriyle mümkün olmuştur. Kırk yedi madde ve genelde iki bölümden oluştuğu kabul edilen vesikanın ilk yirmi üç maddesi (1-23) Müslümanlarla, geriye kalan maddelerse (24-47) Yahudilerle ilgilidir (Hamidullah, 1991; Bulaç, 1992; Demirci, 2012). Vesikanın maddelerinin bazı temel ilkeleri bağlamında genel olarak şu çıktılara ulaşılabilir: Toplum nizamının şekli (madde 2), merkezi otoritenin lideri (madde 1, 23, 36a, 42), adalet (madde 13, 22), ortak savunma (madde 37a, 37b, 44, 45b), suçun şahsiliği (Madde 25b, 36b), bireylerin şahsi hürriyeti (madde 13, 21, 22), din hürriyeti (madde 25a) ve vatandaşlık hakkı (madde 15, 25a, 35, 40, 41) (Allahdad, 2019). Vesikanın maddeleri bir tasnife tabi tutulduğunda adaletin, katılımın, emniyetin, dayanışmanın ve hak/hukukun üstünlüğünün öne çıktığı söylenebilir (Çiçek, 2013). Bu ilkelerin İslam hukukunun temel hedefi olan, *Makâsıdu's, -Ş, eri'a'nın-*

can, mal, nesil, akıl ve dinin-korunması yönündeki hedefi gerçekleştirme maksatlı olduğu görülecektir. En açık şekliyle bu vesika asgari düzeyde toplumların güvenlik, istikrar ve saadet arayışlarına kapı aralamıştır denebilir. Öyle ki bu ilkelerin din, ırk, dil, sınıf, etni-site, cinsiyet ve kabileciliğin çok üstünde olduğu görülecektir.

Vesika kelimesi Türkçede belge anlamına gelmektedir. Bu belge bir sözleşmenin yazılı hale getirilmiş halidir. Sözleşme ise hukuki anlamda "hukuki sonuç doğurmak amacıyla iki veya daha çok kişinin, kuruluşun karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarıyla gerçekleşen işlem, bağış, akit, mukavele ve kontrat" anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 1998). Medine Vesikası olarak bilinen bu belgenin hem isimlendirilmesi hem mahiyeti hem de zamanı hakkında muhtelif yaklaşımlar mevcuttur. Öyle ki bunun bir sözleşme, bir muahede olmadığı; bunun sözleşme olabilmesi için sözleşmeyi imzalayan toplulukların iradesi, muahede olabilmesi için de bir devlet hükmü olan toplumların bulunması şart aranmaktadır. Vesikanın maddeleri dayanak gösterilerek bunun Hz. Peygamber tarafından tek taraflı beyan edildiği ve bu nedenle bunun bir totaliter rejimin başlangıcı sayıldığı da iddia edilmektedir (Sezen, 2006). Buna karşılık bazı araştırmacılar bu iddianın mesnetsiz olduğunu hatta Medine Vesikası referans alınarak İslam'ın bir teokrasi olmadığını ifade etmişlerdir (Bulaç, 1992). Medine Vesikası bağlamında Müslümanların bu sözleşmede katılımcı rolde olduğu mutlak egemenlik gibi bir durumlarının olmadığı da ifade edilmektedir (Sambur, 2014). Ancak *Birikim*, *Yeni Zemin*, *Bilgi ve Hikmet*, *Tezkiye*, *Hak Söz*, *İmza*, *İktibas*, *Yörünge* dergileri çerçevesinde dönen tartışmalar boyunca pek çok başka yazar, Müslümanların hâkim bir konumda olduklarını savunmuşlardır (Çiçek, 2013). Özellikle 16. madde (Bunlardan (Yahudilerden) hiçbir kimse Muhammed'in izni olmaksızın, Müslümanlarla birlikte askeri bir sefere çıkamayacaktır.) ve 23. maddede (Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.) Hz. Peygamberin Medine Şehir Devleti'nin başkanı ve otoritesi olarak kabul ediliyor olması, bu hâkimiyetin kanıtı olarak okunabilir.

Medine şehri Müslümanların ötekilerle birlikte ortak bir şehri kendi kimlikleriyle paylaştıkları yer olmuştur. Medine Müslümanlar için dinin yaşama geçtiği ve hayat tarzı olduğu yerdir (Bulaç, 1990; Kocadağ, 2007). On üç yıllık zorlu geçen Mekke döneminden sonra Medine, Müslümanlar için dinlerini rahatça yaşayabilecekleri bir mekân olmuştur. Belki şehirde en başından beri bir Müslüman hâkimiyetinden bahsedilmese de Müslümanların Mekke'de olduğundan çok daha huzur içinde oldukları söylenebilir. Medine Vesikasının Mekke halkının siyasi bir bütün oluşturduğundan bahsediyor olması da bir hâkimiyet olmasa da bütün toplulukların bir konfederasyonun müsavileri olduklarını göstermektedir. Bu anlamda İslam devleti yolunda adım atan Müslümanların öncelikle şehirleşmiş oldukları söylenebilir. Zira İbn Haldun da şehirleşmenin devletleşmeden önce geldiğini ifade eder. Zira siyasi örgütlenme ile şehirleşme arasında sıkı bir bağ vardır (Canatan, 2017). Her ne kadar Medine bir şehir olsa da İslam'ın kurumsallaşması ve devletleşmesi noktasında ciddi öneme sahiptir. Bu nedenle İslam'ın bir şehir dini olduğu vurgusu yaygın kabuldür (Güneş, 2005). Siyasi, sosyal, hukuki ve askeri bir zemin oluşturma ve ötekilerini aynı sistemin bir unsuru ve vatandaşı sayması açısından Medine'nin bir

şehir devleti olma özelliği sergilediği söylenebilir. Bu sürece en önemli katkının Medine Vesikası olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir. Bu anlamda Medine Vesikası hem içerde hem dışarda birlikte hareket etmeyi sağlayan farklı dinden, etnisiteden insanları bir araya getiren ve onları teşkilatlandıran önemli özelliklere sahiptir (Demirci, 2012).

Sözleşme olup olmadığı bir yana sözleşmenin iç ve dış düzeni sağlayacak düzeyde külli hususlar ihtiva etmesi nedeniyle Hamidullah, Ramazan el-Bûti ve daha pek çok kişi, bu belgenin yeryüzünde yazılan ilk anayasa olduğunu savunmaktadır (Hamidullah, 1991; Özkan, 2019; Bûti, 1992). Söz konusu söylem başka bir tartışmaya neden olmaktadır; anayasa dediğinizde devletin temel yapısını, yönetim şeklini, devlet ve fert ilişkilerini, hak ve ödevleri belirleyen bir iradeden bahsetmek gerekir ki o da kendi içinde bazı şartları taşımaktadır. Bu nedenle bu vesikayı bir anayasa olarak kabul edenler genellikle Medine'den bahsederken devlet olma şahsiyetini kazanmış müstakil taraf olma anlamında “Medine Şehir Devleti” tabirini kullanmaktadırlar. Ayrıca Bûti bu sözleşmenin İslam Devleti'nin doğuşundan itibaren ihtiyaç duyduğu idari ve anayasal dayanaklara zemin hazırladığını ifade eder (Bûti, 1992).

İslam, toplulukları ırk, renk, dil, etnisite üzerinden değil, bağlı buldukları inanç esasına göre sınıflandırmaya tabi tuttuğundan dolayı Medine Vesikası dini, siyasi ve etnik grupları kapsayan bir belge olsa da grupları dini bağlamda ele almıştır. Aslında Medine'de egemen olan Yahudi topluluğuna karşı egemenliğin Müslümanlarda olduğunu gösteren (özellikle birinci ve sonuncu madde Allah'a ve Hz. Peygamber'e yapılan vurgu) ve bu bağlamda hareket alanı açan yani Müslümanların idarelerindeki gayrimüslimlere nasıl davranacağını beyan eden ilk kanuni faaliyet olduğu söylenebilir (Kocadağ, 2007). Farklı bir deyişle bu sözleşme siyasi bir bütünleşme amacına hizmet etmiştir. Medine şehir ahali Müslümanlardan önce siyasi ve sosyal açıdan bir bütünlük oluşturamadığından Medine Vesikası bir nevi toplumsal konsensüs aracı görevi üstlenmiştir. Vesika Ensar ve Muhacir arasında kardeşlik hukuku, Yahudilerle sulh ve muahede sağlamıştır (Bûti, 1992). Bu vesika hicretin ilk yıllarından Peygamber'in vefatına kadar kademeli bir şekilde varlığını korumuş ve Hz. Peygamberden sonra da ehl-i zimme kurumunun hak ve hukuklarının belirlenmesinde etkili olmuştur. İslam'ın kurumsallaşması, devletleşme yolunda adım atılması ve ötekilerin bu vesikayla birlikte görünür olduğu söylenebilir (Demirci, 2012).

4. Medine Vesikasının Gündeme Gelme Nedeni: Ötekiler ve Haklar

Modernlik ve ulus-devletle ilişkilendirilen “ötekilik” “biz” kimliğinin dışında kalan, genellikle kötülükle ve olumsuzlukla ilişkilendirilen farklılıklar olarak tanımlanabilir (Aktay vd. 2010). Din, dil, kültür, renk, cinsiyet ve inançları nedeniyle farklılık arz eden ve bir aidiyetin kimliği olan “biz”in dışındaki herkes “öteki” sınıflanmasına dâhil edilebilir. Hâkim kültürün içinde bulunduğu sosyo-politik ve ekonomik durum ötekinin tanımlanması ve tanınması noktasında değişiklik arz edebilir. Doğal olarak tanımlayan gücü elinde bulunduran ben/biz, pozitif bir imaja sahipken “ötekilik” negatiflik içerir. Bu

yaklaşım bizin üstünlüğünü savunurken ötekinin ise aşağılığını varsayımsal olarak kabul ederek aradaki eşitsizliği meşru kılar (Parlak, 2015). Tarihsel süreç içerisinde Yunanlılara kadar uzanan Ahlakî Monizm ve Aydınlanmayla başlayan, modern dönemde gelişen Mutlak Hakikatçiliğin bu anlamda önemli örnekler olduğu söylenebilir. Yalnızca bir tek hayat tarzının ve bakış açısının tamamen insani, doğru ve iyi olduğu, diğerlerinin ise ondan ne kadar farklıysa o kadar yanlış oldukları iddiası hâkim kültürün genel görüşüdür. Neticede ötekinin hak ve talepleri "iyi" ya da "doğru" olanın perspektifinden değerlendirilir ve verilen her türlü hak aslında egemen olanın üstünlüğünün ve büyüklüğünün bir tezahürüdür.

Haklar mevzusunun geniş bir alanı kapsadığı söylenebilir. Öyle ki haklar, temel insani haklardan olan canın korunmasından tutun ulusların kaderlerini tayin meselesine kadar pek çok şeyi kapsamaktadır. Hakların normatif temellerinin ne olduğu, bir hakkı meşru kılan kriterler ve neyin referans gösterilerek hak kabul edildiği tartışma ve çatışma konusudur (Kuyurtar, 2004). Bu açıdan haklar konusunda evrensel temel bazı haklardan bahsedilse de bütün haklar için nihai bir durumdan bahsetmek zordur. Ancak kökleri Magna Charta, Medine Vesikası, Veda hutbesi ve daha pek çok belgeye kadar uzanan hak anlayışının, pek çok belgede kendisine yer bulabilen kadim bir geleneğe sahip olduğu söylenebilir. İnsanın, toplulukların, toplumların ve devlet mekanizmasının olduğu her yerde haklar, grup hakları, toplu haklar ya da bireysel haklar şeklinde bir şekilde söz konusu olmuştur. Bazen haklar noktasında beklenene yakın durumlar söz konusu olabilmiş ancak çoğu zaman dezavantajlılık hususu yoğunlukta olmuştur. Bu anlamda özellikle modern dünyada geçmişteki bu dezavantajlı durumu ortadan kaldırma adına kurumsal girişimler olduğu söylenebilir. Temel insan hakları, çocuk hakları, kişisel ve siyasal haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, medeni ve siyasal haklar vs. pek çok hakların sınırları çizilmiş ve bunlar bazı otoritelerin koruması altına alınmaya çalışılmıştır.

Hak kavramı batıl ve dalaletin zıttı olup çoğulu hukuk ve hikâktir. Hak kelimesinin kökeninde karşılıklılığı ifade eden "mutabakat" vardır (Bardakoğlu, 1998). Hak kavramının belli bir hukuki sistem içerisinde bireylere ya da cemaatlere tanınan ve bir mutabakat çerçevesince sağlanan yetki ve imtiyaz anlamına geldiği söylenebilir. Haklar kaçınılmaz olarak sorumluluklarıyla birlikte vardır. Yani sınırsız ve sorumsuz bir haklar manzumesinden bahsetmek zordur. İslam toplumunda kuralların Kur'ân ve Sünnete dayandırılıyor olması haklar ve imtiyazlar noktasından tutarlı bir alanın oluşmasını sağladığı söylenebilir. Genel anlamda hak, "temelde kanun koyucunun, görünürde ise dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar" şeklinde tanımlanabilir (Bardakoğlu, 1998, s. 139).

Hak kavramının çoğulu olan hukuk bütün insanların hak ve yararlarını gözetmek için vardır. Çünkü yetki, güç ve imtiyaz sahibi kişi, grup ya da kurum bunları kötüye kullanabilir. Yaşam, ikamet, seyahat, düşünce, konuşma, mülk edinme, inanç, sağlık, eğitim vs. aklımıza gelebilecek her türden hak, sistemli bir otoritenin yani devlet mekanizmasının garantisi altında olmak durumundadır ve her devlet mekanizması vatandaşlarının hak-

larını korumakla yükümlüdür. Hukuk, kanun, yasa ve tüzükler bunun için vardır. Yani hakların bir sözleşme halinde ve yazılı olması bu açıdan önemlidir (Rousseau, 2006). Bazı kişilerin ve grupların inancından, dilinden, etnik kökeninden, renginden dolayı ötekileştirilmesi ve hak kaybına uğraması haksızlık ve hukuksuzluktur. Bunun toplumda bir karşılığı olmayabilir, ancak vatandaş olan herkesin devlet mekanizması tarafından korunuyor olması, otoritenin ve temel hakların devamlılığı açısından önemlidir.

Aynı topraklar, aynı yasalar, aynı vatandaşlık, aynı sorumluluklar ama farklı haklar, pek çok yerde ve zamanda çıkan rekabetin, çatışmaların ve ötekileştirmenin temel nedeni olarak görülmektedir. Haklı olarak eşitsizlik, adaletsizlik ve hak gaspları birilerini egemen kılarken birilerini daha alt sosyal ve sınıfsal kategorilere mahkûm etmektedir. Bu da toplumu bir arada tutan temel değerleri zedelemiş ve kadim haklar tartışmasını beraberinde getirmiştir. Farklı toplumlar insan yaşamını farklı biçimlerde algıladıkları için kendi bakış açılarıyla sorunların üstesinden gelebilecek yollar aramışlar ve ortaya çeşitli çözüm yolları sunmuşlardır. Ancak her bakış açısı kendi dünya görüşü ve adalet sistemi bağlamında farklı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda hak ihlallerine karşı pek çok temel insan haklarını da içinde barındıran arayışlar hep olmuş olmaya da devam edecektir. Evrensel ilke ve prensipler barındıran İslam'ın da bu bağlamda söyledikleri ve ortaya koyduğu örneklikler bu anlamda ilgi çekmiştir.

İslam toplumunda haklar ve ötekiler mevzusu gündeme geldiğinde en önemli unsurun gayrimüslimlerden zimmet ehli olduğu söylenebilir. Ehlü-z zimme, İslam topraklarında zimmet sözleşmesini kabul eden ama Müslümanlarla eşit sayılmayan gayrimüslimlerdir (el-Bereketi, 2003). Zimmet sözleşmesi, İslam hukukunda, Müslümanların üstünlüğünün kabul edilmesi şartıyla, Ehl-i kitabın (Hıristiyan, Yahudi, Sabii, Mecusi) haklarının korunması esasına dayanır (Soykan, 2000). Zimmet ehli her ne kadar Müslümanların millet-i hâkime olduğu durumlar için, yani Darü'l-İslam topraklar için geçerli olsa da Müslümanları ötekiyle karşı karşıya getiren ve bunun yazıya dökülmüş ilk halinin Medine Vesikası olduğu söylenebilir.

Medine Vesikasıyla birlikte Yahudilerin Medine'de olan hâkimiyetine son verilmiş ve Müslümanlar kurucu ve asli unsur olma vasfına kavuşmuştur. Öyle ki Medine Vesikasının iki vesikanın birleşmesi sonucu olduğu yaygın kabuldür ve özellikle ikinci vesika Yahudilerle olan sözleşmedir ki artık Yahudiler Medine'de egemen olarak Müslümanları kabul ettiklerinin somut delili olarak kabul edilir (Hamidullah, 1991). Bu anlamda tam olarak bir eşitlikten bahsetmek zordur. Bu vesikayla Yahudilerin ve müşriklerin Müslümanlar karşısında azınlık statüsüne düşüklerini ifade etmek mümkündür (Ersöz, 2016).

Ötekine dair Müslümanların yaklaşımlarının nasıl olması gerektiği nass merkezli kurallar ve hükümler çerçevesince tanzim edilmiştir (ör: 6/*En'am*/108; 18/*Kehf*/29; 109/*Kafirun*/6; 5/*Maide*/8; 2/*Bakara*/190, 194; 49/*Hucurat*/11). Bu sayede kötüye kullanım, aşırıya gitme, kişiye özel muamele ve hak gaspının bir şekilde önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak bu türden tartışmaların bu sayede sonlandırıldığını söyleyebilmek güçtür. Çünkü tarihsel süreç çok çeşitli şartlar ve koşullar altında oluşmuş, her şart ve koşul top-

lumların kendi tarihsel ve kültürel yönelimlerine şekil vermiştir. İslam dünyasının içinde bulunduğu açmazlar, mezhep savaşları, kabilecilik, en küçük çeşitliliğin ve fikri ayrılığın bile kendine hayat hakkı bulmada zorlanması bunların somut örnekleridir. Bu bağlamda ötekiler, azınlıklar ve bunlar bağlamında ortaya çıkan haklar, koşullar ve şartlar açısından farklılaşsa da hem Doğu'nun hem de Batı'nın bir sorunu olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Hakların insanın temel yaşam standartlarının bir gereği olduğu aşikârdır ve teorik olmasa da temel hakların ilk insanla birlikte var olduğu söylenebilir. Ancak devlet karşısında birey ve örgütler bazlı hak arayışının modernlikle birlikte gündeme geldiği söylenebilir ki aslında bu bir kimlik hareketi olarak görülebilir. Çünkü sadece modern birey, kendi olma ve kendi değerlerini yaratma kaygısında bulunmuştur (Doytcheva, 2009). Daha doğru bir tabirle liberalizm, pek çok şeyde olduğu gibi aydınlanmayla ilişkilendirilebilir. Haklar bağlamında ortaya çıkan geleneksel siyaset kuramı kabaca insan doğasının değişmez olduğunu savunan *doğacılar* ve insanın kültürle birlikte oluştuğunu savunan *kültürcüler* olmak üzere iki ana akım üzerine kurgulanmıştır (Parekh, 2002). Çağdaş yaklaşımların ise bunların üzerine temellendirildiği ve yine iki ana akım şeklinde ortaya çıktığı ifade edilebilir.

Haklar çağdaş teoride bireysel haklar ve grup hakları (kolektif) şeklinde iki alanda tartışma konusu olmuştur. Ancak haklar mevzusunun kademeli olarak olumlu yönde gelişip ilerlediği ileri sürülebilir. İlk olarak her bireyin eşit olduğu, daha sonra fırsat eşitliği en sonunda ise gelirin, refahın ve zenginliğin herkese eşit şekilde dağıtılması gündeme gelmiştir. Ancak hali hazırda en çok dillendirilen hak talebinin "kendilik" olduğunu ifade etmek mümkündür. Yani her birey ve topluluk kendi kimliğiyle kabul görmek ve tanınmak istemektedir. Refahın ve zenginliğin paylaşarak kimlik problemlerinin üstesinden gelinebileceğine dair teorinin çökmüş olduğu gözükmektedir (Kymlicka, 1998). Belki sanıldığı gibi o refaha ulaşılammışta olabilir ancak görünen o ki özellikle refah seviyesi yüksek olan toplumlarda bu türden talepler daha da revaçtadır. Hak talebinde bulunanlar için elde edilen haklar yeni haklara kapı aralamaktadır dense abartı olmasa gerektir. Bu yaklaşım onların haksız oldukları anlamına gelmeyebilir. Ancak haklar noktasında tamamen bir eşitlik ve tek düze bir hayat standardı realiteden de anlaşılacağı üzere imkânsız gibi durmaktadır (Kuyurtar, 2004).

Haklar teorisi tartışmaları hem siyaset felsefesinin hem de sosyo-kültürel çalışmaların sıcak konularındandır. Çünkü çağdaş dünyada modernleşme, küreselleşme, göç hareketliliği ve ulus-ötesi kurumlar nedeniyle farklı dinden, dilden ve etnik kökenden pek çok insan geçmişte hiç olmadığı kadar birlikte yaşamaktadırlar. Bunların neticesinde ortaya çıkan farklılıkların birlikte sorunsuz yaşama ideali farklı haklar, talepler ve bu bağlamda çok çeşitli haklar teorisini beraberinde getirmiştir. Modern dönemin ortaya çıkardığı homojenleştirme ideali amacına ulaşma noktasında umduğunu bulamamıştır. Bütün uğraşlara rağmen kültürlerin veya ulusların neredeyse tamamı heterojen olmaya devam etmiştir. Özellikle kimlik merkezli ortaya çıkan talepler egemen olanlardan hiç değilse

temel insani değerler noktasında buluşma beklentisi içine girmişlerdir. Ancak son dönem içinde yaşadığımız dünyanın temel haklar noktasında sahip olduğu bütün teorilerin ve kavramların merkezinde liberal teorilerin olduğu söylenebilir. Eş deyişle modern çoğulculuk sorunlarının çözümü olarak liberalizmin görüldüğü ifade edilebilir. Özgürlükler, demokrasi, hak, adalet, insan hakları, çocuk hakları, evrenselcilik, kolektif haklar ve bunların karşısında ortaya çıkan eşitsizlikler de aynı şekilde liberalizme bağlanmaktadır.

Orta Çağ feodalizminin en temel insani değerler bağlamındaki bütün hakları bireyin ait olduğu gruba göre belirlemesine karşılık liberalizm bireysel özgürlüklerin savunucusu olmuştur (Kymlicka, 1998; Hazır, 2012). Liberalizmin bu bağlamda bireyi öteleyen baskıcı Orta Çağ yaklaşımlarına bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu anlamda liberalizm on altıncı yüzyılda ortaya çıkmış ortak inançlara dayanmayan bir hoşgörü projesinin son ürünü olarak okunabilmektedir (Gray, 2000). Buna göre birey toplumsal uygulamalar noktasında özgürdür ve bunların gereksizliğine inandığında onu yapıp yapmama konusunda tercih kullanabilir. Aynı şekilde bireyin için de bulunduğu kültürün onu zorlaması söz konusu olamaz. Bu noktada liberal devlet, bireyin özgürlüğünün garantörü konumundadır. Liberal devlet hiç kimsenin hiçbir grubun kültürünün, inancının ve âdetinin ne karşısında ne de yanındadır; “iyi niyetli ihmal” çerçevesince “bütün insanlara özgür ve eşit varlıklar olarak davranılır” (Gutmann, 2010, s. 32).

Dinsel hoşgörünün gelişmesi liberalizmin tarihsel kökenlerinden birini oluşturuyordu. Batıdaki dinsel hoşgörü, sonu gelmez din savaşlarıyla ve hem Katoliklerin hem de Protestanların, istikrarlı bir anayasal düzenin ortak bir dinsel inanç temelinde yürüyemeyeceğini kabul etmeleriyle ortaya çıkmıştır (Kymlicka, 1998). Burada inançlara dayanmama vurgusu özellikle önem taşımaktadır. Çünkü modern dönem öncesi Antik İskenderiye, Budacı Hindistan, Romalılar, Magripliler ve Osmanlılarda azınlıkta olanlara tanınan hakların farklılığı burada ortaya çıkmaktadır. Özellikle dini bakış açılarının karşısında bu özelliğiyle farklılaşmaktadır. Bu açıdan daha özgürlükçü, modern, seküler bir dünyanın haklar noktasında en önemli hoşgörü projesinin liberalizm olduğu iddiasının taraftar bulmaya devam ettiği söylenebilir.

5. Tahammül ve Hoşgörü

Tahammül ve hoşgörü kavramlarının tartışıldığı mecranın aynı devlet çatısı altında yaşayan baskın kültürün yanında azınlıkların da bulunuyor olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü dünyada farklı toplulukların ve kültürlerin olması çok sorun teşkil etmezken aynı devlet çatısı altındaki çeşitlilik, rekabet ve çatışmalara kaynaklık edebilmektedir (Parekh, 2002). Tahammül ve hoşgörü çoğunluğun/egemen olanın azınlığa karşı duruşunun kavramsallaştırılmasıdır. Baskın kültürden olmayanların kendi yaşam tarzları, onlar tarafından onaylanmayan ve bastırılmaya çalışılan adetleri ve hayat görüşleri kendine meşru bir zemin arayışı içerisindedir ve bunlara dair kavramsallaştırmaların da bu minvalde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Her iki durumda da azınlıkların durumunun/haklarının çoğunluğun vicdanına bırakılmış olduğunu söylemek mümkündür. Burada çoğun-

luğun karşısındaki ötekiler kendilikleriyle var olmak amacıyla baskın kültürün "doğal" olarak sahip olduğu hakları talepte bulunur ve bunun karşılığında ya azınlıkta olanları sindirme, asimile etme yöntemi ya da karşılıklı sosyal etkileşimlerin yoğun olduğu ve bunun bir toplumsallığa evirildiği süreç yaşanır ki, bu kavramların tartışılıyor olma nedeni budur.

Haklar mevzusunda gündeme gelen her kuram ve kavram, her ne şekilde olursa olsun bir eşitsizlik barındırır. Eşitlik kavramı her alanda denklik, müsavilik ve muadelet anlamlarına gelmektedir. Eş deyişle eşitlik, insanlar arasında; dil, renk, ırk, cinsiyet, düşünce ve din sebebiyle ayırım yapmamaktır. Bu açıdan hoşgörüyle birlikte anılan liberalizm ciddi eleştiriye tabi tutulmuştur. Bireylerin özgür ve eşit olması gerektiği sloganıyla ortaya çıkan liberalizm ciddi eşitsizliklere kaynaklık etmiştir. Liberal teorinin ekonomi politikası olarak kabul edilen kapitalizm, başlı başına eşitsizlikleri ontolojik olarak meşru gören bir zemin üzerine kurulmuştur denebilir. Bunun yanı sıra liberal teorinin en çok eleştiri aldığı husus, bireyi merkeze oturtmaya çalışırken gruplar ıskalanmış ve insan çevresinden ve kültüründen bağımsız "atomist" bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Liberallere karşı bu eleştirileri yönelten cemaatçiler (grup kimliğini savunanlar) kimliğin başkalarıyla girişilen diyalojik ilişkilere dayandığını savunmuşlardır (Taylor, 2010). Yani cemaatçilere göre birey kültürüyle birlikte vardır ve ondan bağımsız değerlendirilemez.

Liberalizm neyin hangi oranda hoş görüleceği noktasında kendi içinde pek çok belirsizlik içermektedir. Liberalizmin hoş görebileceği şeyin en azından liberal ilkeler çerçevesinde olması beklenmektedir. Bu açıdan haklara temelde iki tür bakış açısı olduğu görülecektir. Kendi içlerinde ayrışsalar da bunları liberaller ve cemaatçiler diye iki üst başlıkta toplamak mümkündür (Gray, 2000; Şan, 2006; Erincik, 2011; Anık, 2012). Öyle ki cemaatçi grup liberalizmin en önemli unsuru olan hoşgörünün bile eşitsizlik ve hiyerarşi içerdiğini savunmaktadır.

Eşitlik, fertler arasında haklar ve imkânlar bakımından ayırım gözetilmemesi ve var olan ayrımların kaldırılmasını öngören temel bir ilkedir. Ahlakî anlamda, herkese hakkını verme, hak tanıma ve hakkaniyettir (Ersöz, 2016). Ancak her eşitlik mutlak adalet için yeterli olmayabilir. Liberalizmin bütün kültürleri ve inançlara aynı uzaklıkta olması gerektiğine dair "iyi niyetli ihmal" yaklaşımının baskın olanların işine yarayacağı çok kez ifade edilmiş ve somut örnekler bunu desteklemiştir. Görüldüğü üzere eşitlik tanımının ve eşitlik tartışmalarının merkezinde hak ve haklar bulunmaktadır.

Modern dünyada dinlerin çökeceği tezine karşılık Türkiye de dâhil çoğu ülkede dini değerlerde bir canlanmanın olduğu söylenebilir (Köse, 2014). Bu bağlamda küreselleşen ve farklı gerekçelerle birlikte yaşama durumunda olan farklı dinden, dilden ve etnisiteden pek çok konumda İslam'ın ve Müslümanların duruşunun tartışıldığı bir alan açılmıştır. "Hoşgörü", "müsamaha", "tahammül" gibi daha pek çok kavram da bu bağlamda tartışmaların odağına oturmuştur. Hala bu tartışmaların üstesinden gelinebildiğini söylemek zordur. Ancak Müslüman dünyasının bu bağlamda kadim bir mirası varken bu türden tartışmaların demokrasiye ya da mevcut sisteme yaranma maksatlı olduğu ya da Türkiye'nin

çok kültürlü olma gibi bir ihtimali olmadığı yönündeki iddialar da tartışılmaktadır (Bkz. Özdemir, 2005).

Hoşgörü ve tahammül daha çok ötekiler ve onların hakları bağlamında gündeme gelmektedir. İslam dünyasında Müslüman olmayan ama Müslümanlarla birlikte yaşayan insanlar bu durumun muhatabı olmak durumunda kalmaktadırlar. Pek çok meselede olduğu gibi onlarla olan hükümlere de yine nass merkezli bir bakış açısının hâkim olduğu söylenebilir. Özellikle Kur'ân'ın gayrimüslimler için ifadeleri bu anlamda önem arz etmektedir. Ancak yine pek çok meselede olduğu gibi farklı bakış açılarının olduğu da malumdur. Kur'ân'ın gayrimüslimlere bakış açısını hoşgörü çerçevesinde yorumlayanlar özellikle dini tercih noktasında insanların özgür bırakılmasını (2/Bakara/256; 10/Yunus/99; 109/Kafirun/6) ve insanların kendi iradeleriyle tercihte bulunmaları noktasında özgür bırakılmalarını (67/Mülk/2) örnek olarak göstermektedirler (Akdoğan, 2013; Buğda, 2019). İnsanların ırk ırk, kabile kabile, renk renk çeşitli olarak yaratılması (30/Rum/22) ve insanların bu yönleriyle birbirlerine üstün olmadıkları vurgusu, İslam'ın bu anlamda çeşitliliği ve çoğulculuğu hoş gördüğü şeklinde yorumlanmaktadır (Sambur, 2014).

Buna karşılık muhtevaları farklı olmakla beraber Müslümanların “ötekileri” dost edinmemelerine dair ayetler (3/Âl-i İmrân/28; 5/Mâide/51; 5/Mâide/55-57; 9/Tevbe/23; 60/Mümtehine/1) farklı olanın sınırlarını ve onlara dair ortaya konacak tavırları belirlemiştir. Müslüman'ın gördüğü yanlışlığı eliyle, olmadı diliyle, değilse kalbiyle buğz etmesi gerektiğine dair hadis (Müslim/İman-Ebu Davud/Salâtul-İydeyn) ve iyiliği emretmek ve kötülüğü nehyetmek mucibince İslam'a aykırı durumlara geçici bir süre tahammül edilmesi gerektiğine dair iddiaları güçlendirmektedir. Buradan özellikle kamuya açık alanlarda dine, adaba, ahlaka mugayir durumlarda Müslümanın duruma müdahale etmesi gerektiği çıkarılabilir. Aslında bu Müslüman toplumun egemen olduğu durumlar için geçerlidir. Diğer durumda ise dışarıya olan müdahale şartları oluşmayacak, onun yerine olanları doğru bulmadan yaşamak durumunda kalacaktır. Birinci durumda, yani Müslümanların egemen olduğu durumda, zaten ıslahın yolu açık olmuş olacak ikinci durumda da şartlar düzeline kadar sabretmek gerekecektir. Yani hoşgörü her iki durumda da kendine yer bulamamaktadır. Bunun kavramsal karşılığı olsa olsa geçici bir süreliğine durumu idare etmek anlamına gelebilecek tahammül olabilir (Karaman, 2011).

Hoşgörü kavramının sözlükte “kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı görmezlikten gelmek” anlamındaki müsamaha kavramına karşılık geldiği söylenebilir. “Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir, buna gerek mevlaları ve gerekse kendileri dâhildirler.” (madde 25) gereğince ya da “İncil sahipleri, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler...” (5/Maide47) ayeti gereğince dinlerini özgürce yaşamalarına dair bir hoşgörüden bahsedilebilir. Bunlar zimmet sözleşmesi için daha sonraki zamanlarda geçerliliğini koruyan kurallardır (Bulaç, 1992; Söylemez, 2010). Ehl-i Kitap kendi hukuklarıncı hükmedecekler ve bu birden çok, yani çoğulcu bir hukuk sistemini gerektirecektir. Burada bir istikrarın yokluğundan bahsedilebilir ancak haklar bağlamında temel şart olarak kabul edilmesi insanlık için önemlidir. Ötekine olan saygının

temelinde, onun kimliğini olduğu gibi kabul etmek ve onu o haliyle tanımak yatmaktadır (Taylor, 2010). Bir tahammül ve hoşgöründen bahsediyor olmanın temel şartının da bir şekilde ötekini "kabul" etmek olduğu söylenebilir.

Hoşgörü başkalarına zarar vermediği sürece en geniş yelpazedeki görüşlere bile açıktır (Gutmann, 2010). Ancak hem tahammül hem de hoşgöründe hiyerarşiden bağımsız tam bir eşitlik söz konusu değildir. Hoşgörü tahammüle göre daha eşitlikçi durabilir ancak onda da egemen olana, azınlığa daha doğrusu birilerini hoş görmeye atıfta bulunmak durumunda kalınmaktadır. Bu anlamda kültürel mensubiyet farklılıkları arasında eşitliğe değil, bir kültürün üstünlüğüne dayalı hiyerarşik yaklaşımı bünyesinde taşıyan hoşgörü (*tolerance*) anlayışına karşı da yeni kavramsallaştırmalara gidilmiştir (Köker, 2010). Yeni Dünya düzeninde her ne kadar tam olarak gerçekleştirilemese de birinci ve ikinci sınıf vatandaşa yer olmayan "eşit haysiyet" politikasıyla hareket edilen çokkültürcü bir dünya idealize edilmektedir.

Yapılan sözleşmenin beş yıllık bir süre zarfını kapsadığı ve özellikle Yahudilere yönelik bazı kuralların hükmünün sözleşmeye aykırılık nedeniyle ortadan kalktığına dair yaklaşım, sözleşmenin tanıdığı hakların tahammül kavramı çerçevesinde değerlendirilebileceğini gösterebilir. Ancak sözleşmeyi delenlerin çoğunlukla Yahudiler olduğu da dikkate alındığında bu görüşün tersine bir yaklaşımın da mümkün olduğu görülecektir. Ayrıca sözleşmenin zamanına dair muhtelif rivayetler olsa da özellikle Yahudilerle olan kısmın Bedir Savaşı sonrası olduğu ve Müslümanların eli güçlendikten sonra peyderpey fesh edildiğine dair kanı, tahammül ihtimalini güçlendiren örneklerdir. Pek çok madde-nin Müslümanları egemen kılıyor olması da tam olarak bir eşitlikten bahsetmeyi zorlaştırmaktadır. Gayrimüslim olanlara karşı uygulanan diyette: "Resûlullah buyurdular ki: "Ehl-i zimmetin diyeti, Müslümanların diyetinin yarısıdır. Ehl-i zimmet de Yahudi ve Hıristiyanlardır." (Nesai, Kasame/35) türünden uygulamalar eşitsizliğin somut delillerindedir. Dini hürriyet, haklar ve ödevler çerçevesince Medinelilik vurgusunun yoğunluklu olduğu düşünüldüğünde savunma noktasında eşit sorumluluk söz konusuysen antlaşmadan sonraki zamanlarda cizye karşılığı gayrimüslimler askeri savunma ve saldırıdan da muaf tutulmuşlardır.

Vesikada bulunan bazı maddelerde bulunan dini otonomluk (Yahudilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir, buna gerek mevlaları ve gerekse kendileri dâhildirler.), dini ritüelleri uygulama özgürlüğü, vesikaya katılanların insanlardan ayrı bir ümmet olması (Vesikayı imzalayanlar diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil eder.), vesikaya tabi olanların zulümden beri olmaları ve gözetilmeleri, karşılıklı oluşan kültürel bağımsızlıklar, bireylerin şahsi hürriyeti (madde 13, 21, 22), din hürriyeti (madde 25a), vatandaşlık hakkı (madde 15, 25a, 35, 40, 41) ve bu ilkelerin Peygamber'in vefatından sonra da devam ediyor olması, tahammülden daha çok hoşgörü kavramıyla açıklanabilir. Özellikle ikinci madde (Bunlar, diğer insanlardan ayrı ve tek bir ümmet (cemaat) oluştururlar.) sözleşmeye tabii olan herkesi bir ümmet kabul etmiş ve ümmet kavramı Müslümanların tarih boyunca dinler üstü bir tutumla en kapsayıcı sosyal birliği olmuştur

(Bingöl, 2018). Bu bağlamda vesikada Yahudilere mal ve din hürriyeti sağlanmış, onlara birtakım şartlar koşulmuş ve onların da bazı şartları kabul edilmiştir (Bûti, 1992). Yurkarıda da değinildiği gibi gayrimüslimlerin hukuku tanınıp korunmuştur ancak buradan tam bir eşitlik çıkarmak zordur. İslam dininde Millet-i hâkime olan unsur (Müslümanlar), ötekilerden pek çok noktada farklılaşmak durumundadır.

6. Sonuç

Medine Vesikası Müslümanlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve müşriklerden oluşan farklı dini toplulukları bir arada toplama başarısı sağlamış hukuki özerklik temelinde dayalı siyasi bir projedir. O zaman için vesikaya tâbi olan herkesin-kural ihlali yapılmadığı sürececan, mal, nesil ve dinlerinin korunması bir konfederasyonun garantörlüğüne bırakılmıştır. Siyasi, sosyal ve kültürel şartlar dikkate alındığında o zaman için bunu sağlamış bu vesika başlı başına birlikte yaşama kültürü adına bir başarı olarak kabul edilebilir. Medine Vesikasıyla farklı din, etnisite ve kültürel toplulukların katılımıyla oluşan çoğulcu bir yönetim şekli gerçekleştirilmiş görünmektedir. Özellikle günümüzde bu kadar hak sözleşmeleri (insan hakları, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği) ve kurumsallaşma söz konusu olduğu halde adalet, özgürlük ve eşitlik gibi pek çok noktada açmazlar mevcuttur. Bunların üstesinden gelme, yaşanmış tecrübelerden ders çıkarma adına bu vesika önemlidir. Özellikle modern aydınlanmacı aklın kurmak istediği “mutlu” bir dünya ideali tutturulamamıştır. Buna alternatif üretme açısından pek çok yerde olduğu gibi Müslüman dünyanın da değerleri ve tecrübeleri tekrardan gündeme gelmeye başlamıştır. Medine Vesikası bu açıdan özellikle ilk olması hasebiyle en çok dikkat ve ilgi çeken belge sayılabilir. Medine Vesikası özellikle Türkiye’de doksana sonrası gündeme gelen “çoğulcu toplumsal proje”nin (Allahdad, 2019) referans kaynağı olmuştur. Çünkü ötekinin haklarının belirlendiği, bunun bir sistematığe oturtulduğu ve ötekiyle birlikte yaşayabilenin yollarının belirlendiği ilk belge olması hasebiyle Medine Vesikası önemlidir. Vesika maddeleri üzerinden değerlendirildiğinde ne tahammül ne de hoşgörü kavramının sınırları içine dâhil edilebilir. Bu belge üzerinden İslam’ın siyasi devlet modelini çıkarmanın ve buradan yeni bir devlet modeli oluşturmanın uygun olmadığını söylemek gerekir. Medine Vesikasından bütün çeşitliliklere özellikle dini, etnik ve kültürel çeşitliliklere tam bir eşitlik modeli üretmek ayakları yere basan bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Ancak Medine Vesikası nass merkezli özelliğiyle tarih üstü bir yaklaşımla dini, siyasi ve etnik çeşitliliği katılımcı ve çoğulcu bir şekilde aynı toplum çatısı altında buluşturma başarısı sağlamış somut bir belgedir.

Kaynakça

- Aktay, Y., Kızılkaya, A., Osmanoğlu, E., Dilek, K. ve Yurdakul, S. (2010). *Türkiye’de ortak bir kimlik olarak ötekilik*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen.
- Allahdad, A. (2019). *Medine vesikası ve Türkiye’de vesikanın ekseninde yapılan tartışmalar*. 8. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Kitabı IV, 117-134.
- Anık, M. (2012). *Kimlik ve çokkültürcülük sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.

- Bardakoğlu, A. (1998). Hak, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV İslam Araştırma Merkezi, XV.
- Bereketî, M. (2003). *et-Ta'rifātu'l-Fıkhıyye*. Dâru'l-Kutubi'l- İlmiyye.
- Bingöl, A. (2018). Kur'an'a göre ötekiler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (3) 319–332.
- Buğda, S. (2019). *İslam hukuk düşüncesinde tahammül ve hoşgörü bağlamında zimmîlerin dinî yaşam hakları*. İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı Sempozyum kitabı, Muş, 403-415.
- Bulaç, A. (1990). *Din ve modernizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bulaç, A. (1991). İslam niçin bir teokrasi değildir. *Kitap Dergisi*, 58-60, Aralık-Ocak-Şubat.
- Bulaç, A. (1992). Medine vesikası hakkında genel bilgiler. *Birikim Dergisi*, 37, 102-111.
- Bûti, M. S. (1992). *Fıkhu's Siyre* (Çev. A. Nar ve O. Aktepe). İstanbul: Gonca Yayınevi. (Eserin orijinali 1968'te yayımlandı).
- Canatan, K. (2017). *Müslüman Dünyada Toplumsal Değişme-Medenileşme-Modernleşme-Mondializasyon*, İstanbul: Mana Yayınları.
- Demirci, A. (2012). Medine Vesikası: oluşum süreci ve zimmet antlaşmalarına etkisi. *İstem*, 19, 253-271.
- Doytcheva, M. (2009). *Çokkültürlülük* (Çev. T. A. Onmuş). İstanbul: İletişim Yayınları. (Eserin orijinali 2005'te yayımlandı).
- Erincik, S. (2011). Michael Sandel'in yükümüz ben eleştirileri ve deontolojik liberal adaletin sınırları. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (10), 171-191.
- Gray, J. (2000). *Liberalizmin iki yüzü* (Çev. K. Değirmenci). Ankara: Dost Kitabevi. (Eserin orijinali 2000'de yayımlandı).
- Gutmann, A. (2010). Giriş. *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*. İstanbul: YKY yayınları.
- Güneş, A. (2005). Toplumsal bir zorunluluk: bir arada yaşamak. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (2), 89-103.
- Hamidullah, M. (1991). *İslam peygamberi* (Çev. S. Tuğ). İstanbul: İrfan Yayıncılık. (Eserin orijinali 1959'da yayımlandı).
- Hazır, M. (2012). Çokkültürlülük teorisine çağdaş katkılar ve bireysel haklar-grup hakları ekseninde çokkültürlülüğü tartışmak. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7, 1-28.
- Karaman, H. (2011). Tahammül mü hoş görmek mi?. Web: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/tahammul-mu-ho-gormek-mi-28484>, adresinden 10 Ekim 2020 tarihinde alınmıştır.
- Kocadağ, N. (2007). *Hz. peygamber döneminde İslam ve diğerleri-Medine Vesikasının sosyolojik analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Köker, L. (2010). Türkçe baskıya önsöz: Charles Taylor: kimlik/farklılık sorununa sahici demokratik çözüm arayışı. *Çokkültürcülük Tanınma Politikası*. İstanbul: YKY yayınları.
- Köse, A. (2014). *Sekülerleşme teorileri bağlamında Türkiye’de din ve modernleşme*. A. Köse (Editörler), *Kutsalın Dönüşü*. İstanbul: Timaş Yayınları, s. 171-181’deki makale.
- Kymlicka, W. (1998). *Çokkültürlü yurttaşlık-azınlık hakların liberal teorisi* (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Eserin orijinali 1995’te yayımlandı).
- Modood, T. (2014). *Çokkültürcülük bir yurttaşlık tasarımı* (Çev. İ. Yılmaz). İstanbul: Phoenix Yayınları. (Eserin orijinali 2007’de yayımlandı).
- Özdemir, Ç. (Ed.) (2005). *Çokkültürlülük ve Türkiyelilik*. Ankara: Tek Ağaç Yayınları.
- Özkan, M. (2016). Medine vesikası, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslam Araştırma Merkezi, 2 Temmuz 2020 tarihinde alınmıştır.
- Parekh, B. (2002). *Çokkültürlülüğü yeniden düşünmek kültürel çeşitlilik ve siyasi teori* (Çev. B. Tariseven). Ankara: Phoenix Yayınları. (Eserin orijinali 2000’de yayımlandı).
- Parlak, İ. (2015). *Kimliğin inşası, ötekinin icadı ve şeytanlaştırma. Ötekinin var olma sancısı Türk politik kültüründe şeytanlaştırma eğilimleri*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (2006). *Toplum sözleşmesi* (Çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Eserin orijinali 1762’de yayımlandı).
- Sambur, B. (2014). Medine Vesikasının özgürlük ve çoğulculuk açısından tahlili. *Liberal Düşünce Dergisi*, 181, 179-186.
- Sezen, S. (2006). *Dinler arası diyalog ihaneti*. (1. Basım). İstanbul: Kelam Yayınevi.
- Soykan, T. T. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nda gayrimüslimler*. İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları.
- Söylemez, M. M. (2010). İlk dönem İslam toplumunda gayrimüslimlerin yeri: haklar ve hoşgörü. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 99-124.
- Şan, M. K. (2006). Küreselleşme çağında farklılık ve çokkültürlülük siyaseti. *Avrupa Günlüğü EUROAGENDA* 8, 299-335.
- Taşdelen, M. (2005). Türkiye’de dil farklılığı dışında etnik azınlık yoktur. *Çokkültürlülük ve Türkiyelilik*. M. Çağatay Özdemir (Editörler). Ankara: Tek Ağaç Yayınları, s. 157-167’deki makale.
- Taylor, C. (2010). Tanınma politikası (Çev. Y. Salman). *Çokkültürcülük ve tanınma politikası*, Amy Gutman (Editörler). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 46-94’deki makale. (Eserin orijinali 1994’te yayımlandı).